

4

Liiketoiminnan jatkamisedellytysten arviointi tilintarkastuksessa:

ISA-standardit, vastuukysymykset ja raportointimallit

Matti Urpilainen ja Sakke Vehkakoski

Liiketoiminnan jatkamisedellytysten arviointi suuntautuu tulevaisuuteen, ja tässä mielessä siinä on kysymys aina epävarman tulevaisuuden ennustamisesta. Artikkelissa tarkastellaan, miten kansainväliset tilintarkastusstandardit ohjaavat arviointia Suomen sääntelykehyksessä ja millainen merkitys niille tulisi antaa tilintarkastajan vastuuta koskevassa arvioinnissa. Siinä pohditaan, voitaisiinko arvioinnin epävarmuustekijät huomioida paremmin sekä tilinpäätösten informatiivisuutta parantaa nykyistä nyansoidummalla raportoinnilla. Aihepiiri on Suomessa vähän tutkittu, ja keväästä 2020 lähtien siihen on kohdistunut lisääntyntä mielenkiintoa myös COVID-19-pandemian yrityksille aiheuttamien talousvaikeuksien takia.

Avainsanat: liiketoiminnan jatkamisedellytykset, ISA-standardit, tilintarkastajan arvio

Johdanto

Tilinpäätösraportointi perustuu oletukselle liiketoiminnan jatkuvuudesta: kirjanpito laaditaan, varat ja velat arvostetaan sekä kassavirtalaskelmat laaditaan tästä oletuksesta lähtien. Tilinpäätös antaa oikean ja riittävän kuvan yrityksen taloudellisesta tilanteesta vain, mikäli oletus liiketoiminnan jatkamisedellytyksistä on oikea ja perusteltu. Liiketoiminnan jatkamisedellytys kuuluu tilintarkastuksessa arvioitaviin asioihin. Mikäli tilintarkastaja katsoo, että tilinpäätös ei anna oikeaa kuvaa liiketoiminnan jatkamisedellytyksistä tai esiin nousee olennaisia liiketoiminnan jatkamisedellytyksiä vaarantavia seikkoja, tämä on huomioitava tilintarkastuskertomuksessa. Pääperiaatteet ovat sinänsä selkeät, mutta käytännön tilanteet voivat olla hyvin monimutkaisia. Liiketoiminnan jatkamisedellytysten arviointi suuntautuu tulevaisuuteen, ja tässä mielessä siinä on kysymys aina epävarman tulevaisuuden ennustamisesta. Arviointiin on myös useampia rinnakkaisia näkökulmia. Tilintarkastuksessa arvioidaan ensisijaisesti sitä, voidaanko yrityksen johdon tekemää arviointia jatkamisedellytysten olemassaolosta pitää asianmukaisena.¹

Liiketoiminnan jatkamisedellytysten arviointi tilintarkastuksessa on ajankohtainen ja mielenkiintoinen aihe monestakin eri näkökulmasta: akuutin taloudellisen tilanteen takia, tilintarkastuksen sääntelyä ja vastuukysymyksiä koskevana ongelmana sekä tilintarkastuksen käytännön toteuttamisen ja kehittämisen kannalta. Akateemisesti aihepiiriä voidaan tutkia ja on tutkittu² esimerkiksi sääntelyteknisestä näkökulmasta, osapuolien toimintavelvollisuuksien ja siitä syntyvien vastuuaselmien kannalta³ sekä raportointiin liittyvien odotusten ja taloudellisten vaikutussuhteiden kannalta⁴.

Keväällä 2020 alkaneen COVID-19-pandemian torjumiseksi toteutetut toimenpiteet ovat heikentäneet yritysten toimintaedellytyksiä hyvin monitasoisesti ja joltaneet vaikeasti ennakoitaviin muutoksiin markkinoilla ja kuluttajatottumuksissa.⁵ Tätä kirjoitettaessa, elokuussa 2020, laman syvyys ja talouden toipumiskäyrät ovat

¹ Ks. Kausar & Lennox (2017), jotka esittävät, että tilintarkastuksessa tapahtuva arviointi kompensoi eräissä tilanteissa sitä, että myös erittäin huonossa taloudellisessa tilanteessa olevat yritykset tyypillisesti laativat kirjanpituksensa going concern -pohjalta eikä likvidaatioarvojen perusteella. Heidän mukaansa ”conservative audit reporting helps to compensate for a lack of conservatism in the balance sheet.”

² Liiketoiminnan jatkamisedellytyksiä on tutkittu kansainvälisessä tilintarkastustutkimuksessa monipuolisesti. Hyvä koonti esillä olleista tutkimusnäkökulmista sisältyy artikkeliin Carson, Fargher, Geiger, Lennox, Raghunandan & Willekens (2013).

³ Ks. esim. Kaplan & Williams 2013.

⁴ Ks. esim. Hossain, Raghunandan & Rama 2020 sekä Menon & Williams 2010.

⁵ Suomen Tilintarkastajat ry on reagoinut tilanteeseen antamalla jäsenilleen pandemiaan liittyviä erilaisia ohjeita ja suosituksia. Ks. esim. yhdessä Taloushallintoliiton kanssa laadittu suositus ”COVID-19-pandemian vaikutuksista päättyneiden tilikausien tilinpäätöksiin (FAS) – tilikauden jälkeiset tapahtumat”, jossa käydään läpi pandemian vaikutuksia toiminnan jatkuvuuden arviointiin ja raportointiin. Samankaltaisia ohjeita on annettu myös ulkomailla, ks. esim. ICAEW:n oh-

vielä hahmottumatta. Voidaan kuitenkin olettaa, että suoraan COVID-19-pandemiaan kytkeytyvät toimintaedellytysten muutokset saattavat (tietenkin riippuen toimialasta) vaikuttaa tilinpäätöksiin vielä vuonna 2021 ja sen jälkeenkin.⁶ Suomessa liiketoiminnan jatkamisedellytyksiin liittyvät tilintarkastajan velvollisuudet ovat olleet korostuneesti esillä alkuvuodesta 2020, kun korkein hallinto-oikeus poisti tilintarkastuslautakunnan Anttila Oy:n tilintarkastajalle antaman varoituksen ratkaisulla KHO 583/2020. Ratkaisun tiimoilta nousee esiin yleisemminkin kysymys siitä, miten ISA-standardit tulisi käyttää vastuun arvioinnin perusteena Suomessa. Lisäksi voidaan pohtia, voitaisiinko liiketoiminnan jatkamisedellytysten arviointiin liittyvä monimutkaisuus ja moniulotteisuus jotenkin nykyistä paremmin huomioida tilintarkastajan raportointikehikossa: olisiko nykyisten kyllä/ei-tyyppisten kannanottojen tilalle syytä tämän kysymyksen osalta harkita enemmän informaatiota ja arvioinnin perusteita valottavia ja siinä mielessä nyansoidumpia vaihtoehtoja?

Tilintarkastusstandardien sitovuudesta

ISA-standardit perustuvat tilintarkastusalan kansainväliseen itsesääntelyyn, mutta lisäksi niillä on käytännössä vakiintunut asema laadukkaan tilintarkastustyön mitta-
puuna ja niiden asema normilähteenä on huomioitu myös pakottavassa lainsäädännössä.

Tilintarkastuslain (TTL, 1141/2015) 3:3 §:n mukaan:

Sen lisäksi, mitä tässä laissa ja sen nojalla annetuissa säädöksissä säädetään, 1 luvun 1 §:n 1 momentin 1 kohdassa tarkoitetussa tehtävässä on noudatettava tilinpäätösten ja konsolidoitujen tilinpäätösten lakisääteisestä tilintarkastuksesta, direktiivien 78/660/ETY ja 83/349/ETY muuttamisesta sekä neuvoston direktiivin 84/253/ETY kumoamisesta annetun Euroopan parlamentin ja neuvoston direktiivin 2006/43/EY 26 artiklassa tarkoitettuja, unionissa sovellettaviksi hyväksytyjä tilintarkastusstandardeja (kansainväliset tilintarkastusstandardit).

Laissa myös todetaan, että kirjanpitolain (KPL 30.12.1997/1336) 1:4a §:n mukaisten pienyritysten tilintarkastuksessa kansainvälisiä tilintarkastusstandardeja voidaan

jeet ”Coronavirus (COVID-19): considering going concern – a guide for auditors” ja ”How to report on material uncertainty related to going concern – a guide for auditors”.

⁶ Aiemmassa tilintarkastustutkimuksessa edellinen finanssikriisi on ollut esillä tilintarkastusalan itsesääntelyn sisältöön ja strategioihin vaikuttaneena taitekohtana, ks. esim. Bengtsson 2011 ja Kusano & Sanada 2019. Covid-19 on markkinoihin ja finanssijärjestelmään nähden ulkoinen tekijä, joten se ei voine osoittautua samankaltaiseksi taitekohdaksi, vaikka tilanne näyttääkin johtavan käytäntöjen tarkentumiseen ja kehittymiseen erityisesti tässä tarkastellun liiketoiminnan jatkamisedellytysten arvioinnin osalta.

soveltaa tarkoituksenmukaisessa laajuudessa hyvää tilintarkastustapaa noudattaen. Lisäksi TTL 3:5 §:n mukaan tilintarkastuskertomuksessa on ilmoitettava, mitä tilintarkastusstandardeja tilintarkastuksessa on noudatettu. Nämä säännökset linkittyvät TTL 4:3 §:n yleissäännökseen, jonka mukaan ”tilintarkastajan on noudatettava hyvää tilintarkastustapaa tässä laissa tarkoitettuja tehtäviä suorittaessaan”.

Tilintarkastuslain säännöksissä ei määritellä, eikä niissä olisi mahdollistakaan yksityiskohtaisesti määritellä, miten kansainvälisiä tilintarkastusstandardeja tulee noudattaa – mitä se konkreettisesti tarkoittaa kunkin yksittäisen tilintarkastuksen tai yksittäisen tilintarkastuksessa esiin nousevan kysymyksen kannalta. TTL 3:3 §:n säännöstä rasittaa nykytilassa lisäksi sellainenkin epämääräisyys, että lainkohdassa puhutaan ”unionissa sovellettavaksi hyväksytyistä” tilintarkastusstandardeista, mutta ISA-standardeja ei ole EU:ssa muodollisesti hyväksytty. Tilintarkastuslakiin ei näin ollen sisälly säännöstä, jossa ISA-standardit olisi yksiselitteisesti määritelty sitovaksi normilähteeksi.⁷

Kotimaisen lainsäädännön ja kansainvälisten standardien välisen suhteen eritteilyssä ei kuitenkaan päästä kovin pitkälle pintapuolisella sitova/ei-sitova-dikotomialla.⁸ Tästä hyvän esimerkin tarjoaa OECD:n siirtohinnoitteluohjeistus, joka on kiistattomasti muodollisessa katsannossa ei-sitovaa sääntelyä, mutta jonka tosiasiallinen merkitys markkinaehtoperiaatteen tulkintalähteenä on erittäin vahva, mikä on selväsanaisesti todettu myös KHO:n oikeuskäytännössä.

Kun markkinaehtoperiaate on verolainsäädännössä (VML 31 §) ilmaistu vain yleisperiaatteena, on oikeastaan väistämätöntä, että laajasti kansainvälisesti tunnettuun ja sovellettuun yksityiskohtaiseen ohjeistukseen nojaututaan käytännön ratkaisutilanteissa ylimpiä tuomioistuimia myöten. Asia voidaan nähdä myös niin, että käytännössä ei ole olemassa muuta varteenotettavaa markkinaehtoperiaatteen jäsentynyttä määritelmää kuin se, mikä OECD:n siirtohinnoitteluohjeista on luetavissa.⁹ Näin ajateltuna myös ISA-standardeja voisi olla käytännössä vaikea väistää määriteltäessä hyvän tilintarkastustavan sisältöä, vaikka niistä ei olisi tilintarkastuslaissa minkäänlaista mainintaa. Se, että OECD:n siirtohinnoitteluohjeet perustuvat valtioiden väliseen yhteistyöhön, ei tee niistä normilähteenä merkittävästi erilaista kuin tilintarkastusalan itsesääntelyyn perustuvat ISA-standardit, koska kumpikaan normisto ei rinnastu lainsäädäntöön.

⁷ ISA-standardien merkityksestä erityisesti hallinnon tarkastuksen näkökulmasta ks. Ruohonen 2020, 74–79.

⁸ Torkkel on systematisoinut kansainvälisen tilinpäätöskäytännön vaikutusta Suomen kirjanpitolain tulkintaan KILAn ohjeiden ja lausuntojen valossa. Tältäkin osin voidaan havaita moninaisia vaikutussuhteita, ks. Torkkel 2020, 316.

⁹ Toisaalta OECD:n siirtohinnoitteluohjeissa on otettu kantaa vain niihin kysymyksiin, joista siirtohinnoitteluohjeista laadittaessa on päästy yksimielisyyteen, ks. Raunio & Karjalainen 2018, 39.

OECD:n siirtohinnoitteluohjeet ovat tässä yhteydessä varteenotettava vertailukohta myös siitä syystä, että OECD:n siirtohinnoitteluohjeiden asema normilähteenä on ollut Suomessa tuomioistuinten arvioitavana jo suuressa joukossa julkaistuja ja julkaisemattomia ratkaisuja jo jokseenkin monenlaisista näkökulmista. Ratkaisutilanteissa on tullut esiin se, että vaikka OECD:n siirtohinnoitteluohjeet ovat sinänsä erittäin yksityiskohtaiset, niiden sisältö rajoittuu pääasiassa markkinaehtoperiaatteen kuvaamiseen. Siirtohinnoitteluohjeista ei saa vastausta esimerkiksi siihen, miten verovelvollisen oikeusturva on huomioitava tai miten osapuolten esittämiä selvityksiä tai näyttöä on arvioitava Suomen lainsäädännön mukaisissa viranomais- ja tuomioistuinmenettelyissä. Erikseen on myös arvioitava, missä määrin sisällöltään muutettuja tai tarkennettuja ohjeita voidaan ottaa verovelvollisen vahingoksi huomioon arvioitaessa sellaisten liiketoimien markkinaehtoisuutta, jotka on tehty ennen uusien ohjeiden voimaantuloa. Vaikka lähtökohtana onkin se, että siirtohinnoitteluohjeilla on vahvaa tosiasiallista sitovuutta markkinaehtoista hinnoittelua määriteltäessä, ne eivät ole ”avaimet käteen” -ratkaisu kaikkia käytännön tilanteita varten, eivätkä varsinkaan oikeusturvamenettelyjä varten.

Onkin hyvä huomata, että myös ISA-standardeilla on hieman samankaltainen kaksoisluonne. Yhtäältä niissä kuvataan neutraalisti ja yleisellä tasolla, miten tilintarkastus pitää suorittaa, jotta se tulee suoritetuksi laadukkaasti. Toisaalta ISA-standardit luovat sidosryhmille odotuksia siitä, miten tilintarkastus on suoritettu ja miten tilintarkastaja on tehtävässään toiminut. Viime kädessä kysymys on myös tilintarkastajan oikeudellisen vastuun arvioinnista. Kaikkien ISA-standardien – myös liiketoiminnan jatkamisedellytyksiä koskevan ISA 570:n – sisältö näyttää hieman erilaiselta riippuen siitä, kummasta näkökulmasta sisältöä tarkastellaan.

ISA 570 -standardi toimintaohjeena ja vastuuperusteena

ISA 570 -standardissa liitteineen selostetaan varsin yksityiskohtaisesti liiketoiminnan jatkuvuuden arvioinnin tarkoitusta, tarvittavia työvaiheita, tilintarkastajan tehtäviä sekä johtopäätösten raportointia. Standardissa on erikseen huomioitu myös julkinen sektori sekä pienemmät yritykset. Kun standardin sisältöä suhteutetaan KPL 3:3.1 §:n 1 kohdan säännökseen, jonka mukaan tilinpäätös laaditaan oletuksella kirjanpito-velvollisen toiminnan jatkuvuudesta, voidaan todeta, että kirjanpitolaissa on lausuttu yleinen tilinpäätösperiaate, jonka sisältöä ISA 570 -standardissa konkretisoidaan. Verrattuna kirjanpitolain yleissäännökseen ISA 570 -standardi on huomattavan yksityiskohtainen, mutta olisi virheellistä olettaa, että sen mahdollisimman tarkka seuraaminen voisi käytännön tilanteissa poistaa liiketoiminnan jatkuvuuden arviointiin liittyvät epävarmuudet ja tulkinnanvaraisuudet. ISA 570 antaa tilintarkastustyölle jäsentyneen viitekehiksen, mutta siitä ei saa käytännön tilanteissa suoraan vastauksia

arvioinnin kannalta olennaisiin kysymyksiin, kuten mitä evidenssiä tilintarkastajalla on mahdollisuus hankkia, miten selvitysten merkitystä tulisi arvioida tai mitä johtopäätöksiä asiassa pitäisi tehdä.

Toisaalta ISA 570 -standardista on vaikea osoittaa kohtia, joista voitaisiin (Suomen kirjanpitolain näkökulmasta) todeta, että jokin standardissa kuvattu arviointitapa tai näkökohta ei lainkaan ole relevantti liiketoiminnan jatkamisedellytysten arvioinnin kannalta tai että jokin muu lähestymistapa olisi selvästi parempi. Sisällöllisesti katsottuna olisi vaikea perustella, miksi ISA 570 -standardia ei tulisi sellaisenaan noudattaa laadukkaana tilintarkastuksen ohjenuorana Suomessa, vaikka kansainvälisten tilintarkastusstandardien asema onkin meillä järjestetty lainsäädännössä varsin epämääräisesti. Yksityiskohtaiset ohjeet ovat hyödyllisiä, koska ne yhdenmukaistavat tekemistä ja tarjoavat riittävän täsmällisiä vastauksia käytännössä vastaan tuleviin ongelmatilanteisiin. Samalla tulee kuitenkin huomata, että yksityiskohtaiset ohjeet voivat muodostaa myös vaikeasti hallittavan kokonaisuuden sekä aiheuttaa epävarmuutta siitä, mikä toimintatapa on oikea.

Tätä näkökulmaa on kuitenkin tärkeää täsmentää siinä vaiheessa, kun ISA 570 -standardia käytetään mittapuuna arvioitaessa tilintarkastajan oikeudellista vastuuta tai hyvän tilintarkastustavan noudattamista. Kuten tämänkaltaisille kansainvälisille standardeille on yleensäkin tyypillistä, ISA 570 -standardissa ei ole millään tavalla otettu kantaa tai huomioitu oikeusturvanäkökohtia eikä selostettu, miten standardin sisältö suhteutuu kulloinkin sovellettavan kansallisen lainsäädännön mukaisiin prosessiperiaatteisiin.

ISA 570 -standardi on ollut esillä tilintarkastajan velvollisuuksien arviointikriteerinä ratkaisussa KHO 583/2020. Se on ensimmäinen tilintarkastajan vastuuta koskeva julkaistu KHO:n ratkaisu nykymuotoisen tilintarkastusvalvonnan aikana, jossa tilintarkastajien toimintaa valvoo Patentti- ja rekisterihallituksen (PRH) yhteydessä toimiva tilintarkastuslautakunta. Tilintarkastuslautakunnan päätöksestä voi valittaa hallinto-oikeuteen ja edelleen valitusluvalla korkeimpaan hallinto-oikeuteen. Tilintarkastajalle määrättävän seuraamuksen oikeellisuus tulee näin ollen arvioitavaksi hallinnon oikeussuojajärjestelmän puitteissa ja hallinnollisena sanktiona. Siksi tilintarkastajalle määrättävän seuraamuksen on oltava perusteltavissa sekä tilintarkastusnormiston että hallinnon oikeussuojajärjestelmän näkökulmasta.

Ratkaisussa KHO 583/2020 Anttila Oy:n päävastuullisen tilintarkastajan, KHT A:n toiminta tuli PRH:n tilintarkastusvalvonnan selvitettäväksi lokakuussa 2016 tilintarkastusyhteisö B Oy:n laaduntarkastuksen yhteydessä. KHT A antoi tilikautta 1.1.–31.12.2015 koskevan vakiomuotoisen eli ns. puhtaan tilintarkastuskertomuksen 5.4.2016. Anttila Oy asetettiin konkurssiin vain reilua kolmea kuukautta myöhemmin eli 19.7.2016. Kesko Oyj oli tätä edeltävänä vuonna maaliskuussa 2015 myynyt Anttila Oy:n Luxemburgiin rekisteröidylle sijoitusrahasto 4K Investille, joka aloitti yhtiössä laajat uudelleenjärjestelyohjelmat.

Tilintarkastuslautakunnan mukaan tilintarkastaja A ei ollut arvioinut riittävän ammatillisen skeptisyyden nojalla Anttila Oy:n liiketoiminnan jatkamisedellytyksiä ja rahoituksen riittävyyttä. A:n kommunikointia yhtiön hallintoelinten kanssa sekä yhteydenpidon dokumentointia pidettiin niin ikään puutteellisena. Tilintarkastuslautakunta katsoi, että A:n ei olisi tullut antaa Anttila Oy:n tilintarkastuksesta puhdasta kertomusta, vaan mukautettu kertomus. Tilintarkastuslautakunnan mukaan A:n olisi tullut kiinnittää enemmän huomiota toiminnan jatkuvuuden arviointiin ja hankkia lisäevidenssiä riskiarvionsa tueksi ISA 570 -standardissa kuvatulla tavalla. Tilintarkastuslautakunnan ratkaisussa on huomioitu myös se, että A ei ollut huomannut virhettä Anttila Oy:n rahoituslaskelmassa, jossa yhtiön aiemman omistajan Kesko Oyj:n aikaisempaan tilikautena antama pääomalainana oli konvertoitu Anttila Oy:n omaan pääomaan tulikauden 2015 aikana. Tältä osin kysymys ei ollut uudesta Anttila Oy:n käyttöön tulleesta pääomasta ja rahavaroista. Tilintarkastuslautakunta antoi A:lle varoituksen.

Helsingin hallinto-oikeus hylkäsi A:n valituksen. Hallinto-oikeuden mukaan muun ohessa Anttila Oy:n tappiollisuus ja sen ennakoitu jatkuminen, markkinanäkymät Suomessa, budjetoidut kassavirrat sekä se, että uusi omistaja ei ollut sitoutunut lisärahoituksen antamiseen olisivat olleet perusteita hankkia lisää tilintarkastusevidenssiä liiketoiminnan jatkamisedellytyksistä. Hallinto-oikeuden ratkaisun mukaan A on laiminlyönyt myös ISA 230 -standardin mukaisen dokumentointivelvollisuutensa.

Korkein hallinto-oikeus kumosi A:lle annetun varoituksen ja määräsi oikeudenkäyntikulut korvattavaksi A:n esittämän vaatimuksen mukaisesti. KHO arvioi A:n toimintaa erikseen rahoituslaskelmassa olleen virheellisuuden ja toiminnan jatkuvuuden arvioinnin osalta. KHO katsoi, että varoitusta ei voida perustaa siihen, että A ei ollut havainnut rahoituslaskelmassa ollutta virhettä. KHO:n mukaan rahoituslaskelman välisummat ovat olleet oikein ja pääomalainan konvertointi omaan pääomaan on ilmennyt toimintakertomuksesta, joten virhe ei olisi estänyt A:ta antamasta vakiomuotoista tilintarkastuskertomusta siinä tapauksessa, että hän olisi virheen tilintarkastusta suorittaessaan havainnut.

Toiminnan jatkuvuuden osalta KHO selostaa ISA 570 -standardin sisältöä ja toteaa, että A:lla on ollut velvollisuus hankkia lisäselvityksiä vasta siinä vaiheessa, jos on ilmennyt merkittävää aihetta epäillä liiketoiminnan jatkamisedellytyksiä. Tämän jälkeen perusteluissa käydään läpi seikkoja, jotka osoittavat, että erityistä aihetta tällaiseen epäilyyn ei ollut. Tilinpäätöshetkellä Anttila Oy:n maksuvalmiutta koskevat tunnusluvut olivat hyvällä tasolla ja vakavaraisuus erinomaisella tasolla. Anttila Oy:n uusi omistaja oli sijoittanut yhtiöön tilikaudella 2015 noin sata miljoonaa euroa ja vielä helmikuussa 2016 viisi miljoonaa euroa. Ratkaisuselosteesta ilmenee, että yhtiö on avannut uusia myymälöitä vielä vuonna 2016 tilintarkastuskertomuksen antamisen jälkeen.

Suullisessa käsittelyssä todistajana kuultu Anttila Oy:n silloinen talousjohtaja kertoi, että yhtiön toimiva johto oli pyytännyt ja myös saanut tarjouksia ulkopuolisilta rahoittajilta yhtiön rahoitusaseman parantamiseksi, mutta uusi omistaja 4K Invest ei ollut hyväksynyt niitä. Tältä osin perusteluissa tulee esiin se, että jatkamisedellytyksiä olisi ollut, jos niitä olisi päätetty käyttää. Todistajana kuultu talousjohtaja kertoi myös, että konkurssi tuli yllätyksenä, koska yhtiöllä oli tervehdyttämisohjelma, jota toteutettiin loppuun asti. Perusteluissa mainitaan myös A:n saama johdon vahvistuskirje, josta ei ilmennyt, että yhtiön tilanne olisi muuttunut tilikauden 2015 päättymisen ja tilintarkastuskertomuksen antamishetken välillä. KHO:n mukaan A on näissä oloissa voinut antaa vakiomuotoisen tilintarkastuskertomuksen tilikaudelta 2015.

Ratkaisun KHO 583/2020 avainkohtia on perustelu, jonka mukaan ISA-standardeille ”ei voida antaa sellaista asemaa, että tilintarkastuslaissa tarkoitettujen seuraamusten määrääminen voisi perustua yksinomaan näissä standardeissa esitettyjen yksityiskohtaisten vaatimusten arviointiin”. Tämä ei tarkoita sitä, että ISA-standardit voitaisiin jatkossa jättää huomiotta seuraamuksia määrättäessä, vaan kysymys on siitä, että sanktion määräämisen tulee olla kaikkien asiassa ilmenneiden seikkojen valossa perusteltua ja perusteltavissa. Perusteluissa luonnehditaan lisäksi, että ”ISA-standardien sisältämien keskeisten periaatteiden noudattamista” on pidettävä osana tilintarkastuslain mukaista hyvää tilintarkastustapaa. KHO näyttää perustellusti korostavan sitä, että seuraamusta ei voida määrätä minkä tahansa yksityiskohdan perusteella, vaan kysymys täytyy olla enemminkin keskeisten periaatteiden laiminlyönnistä.

Ratkaisussa on kysymys ennen kaikkea siitä, olisiko tilintarkastaja A:n pitänyt tilintarkastuskertomusta antaessaan ja sillä hetkellä käytettävissä olevien tietojen valossa käsittää tai arvata, että Anttila Oy:n uusi omistaja 4K Invest tulisi piakkoin luopumaan liiketoiminnan tervehdyttämisestä ja päästäisi yhtiön konkurssiin. On selvää, että tilintarkastajalle ei voida määrätä varoitusta jälkiviisauden perusteella, eli pelkästään sen tosiseikan nojalla, että Anttila Oy asetettiin piakkoin tilintarkastuskertomuksen antamisen jälkeen konkurssiin, ellei A:lla ollut perusteltua syytä huomioida tällaista vaihtoehtoa tilintarkastuskertomusta antaessaan. Kun konkurssi tuli Anttila Oy:n silloiselle talousjohtajallekin yllätyksenä, on varsin selvää, että tilintarkastaja ei ole voinut tätä vaihtoehtoa huomioida tilintarkastusta suorittaessaan.

Tilintarkastuslautakunnan ratkaisu on perustunut pitkälti siihen, että A:n olisi pitänyt hankkia lisäevidenssiä Anttila Oy:n jatkamisedellytyksistä. Kuten KHO:n ratkaisusta ilmenee, A:lla ei ollut tilintarkastusta suorittaessaan erityisiä syitä epäillä Anttila Oy:n jatkamisedellytyksiä, eikä näin ollen myöskään velvollisuutta hankkia lisäevidenssiä. Lisäksi tässä tapauksessa voidaan hyvin perustein epäillä, olisiko jatkettu tiedonhankinta ja kommunikointi Anttila Oy:n johdon tai omistajatahon kanssa tuonut hyödyllisiä lisätietoja liiketoiminnan jatkamisedellytyksistä. Näin ollen voidaan pitää epätodennäköisenä, että lisäselvitysten hankkiminen olisi muuttanut A:n

tekemää johtopäätöstä siitä, että Anttila Oy:n kykyyn jatkaa liiketoimintaansa ei liity erityisiä huolenaiheita.

Yleisesti ottaen voidaan todeta, että tilintarkastajalle ei tulisi määrätä seuraamuksia sillä perusteella, ettei tämä ole hankkinut lisäselvityksiä, ellei voida selvästi osoittaa ja päätellä, että tällaisia tietoja olisi ollut saatavilla ja että ne olisivat vaikuttaneet johtopäätöksiin. Ratkaisu KHO 583/2020 osoittaa, että tilintarkastajalle ei tule määrätä seuraamusta liian yksioikoisesti vain sillä perusteella, että tilintarkastaja on toiminut jossain suhteessa eri tavalla, kuin mitä ISA-standardeissa on kuvattu. Seuraamuksia määrättäessä on otettava huomioon riittävässä määrin myös hallinnon oikeussuojajärjestelmän peruseriaatteet. Se edellyttää, että tosiseikkojen arvioinnista suljetaan pois jälkiviisauden näkökulma. Seuraamus tulisi siis määrätä vain, jos päätöksentekijä voi kaikkien tosiseikkojen nojalla vakuuttua yhtäältä siitä, että tilintarkastaja on tilintarkastusta suorittaessaan toiminut olennaisen virheellisesti tai tehnyt virheellisen johtopäätöksen ja toisaalta siitä, että tilintarkastajalla on kyseisellä hetkellä ollut realistinen mahdollisuus toimia toisin tai tehdä oikea johtopäätös.¹⁰

Käytännön tilintarkastus: toiminnan jatkuvuus yleisenä tilinpäätösperiaatteena

KPL 3:3.1 §:n 1 kohdan perusteella tilinpäätös laaditaan oletuksella kirjanpitovelvollisen toiminnan jatkuvuudesta. Oletus toiminnan jatkuvuudesta on yksi keskeisistä tilinpäätöksen laatimista koskevista yleisistä periaatteista. Mikäli tilinpäätöksen laatimista koskevia yleisiä periaatteita ei ole noudatettu, tulee asiasta informoida erikseen tilinpäätöksen liitetiedoissa.¹¹ Tilinpäätöstä laadittaessa lähtökohtana on siten oletus siitä, että kirjanpitovelvollisen toiminta jatkuu toistaiseksi ja mikäli toiminnan jatkuvuuteen liittyy epävarmuustekijöitä, nämä tulee tuoda esiin myös tilinpäätöksessä, ja toisaalta, mikäli oletus toiminnan jatkuvuudesta ei kirjanpitovelvollisen käsityksen mukaan enää sovellu, tulee tilinpäätös laatia ns. realisointiperiaatteella ja asia tulee tuoda esiin tilinpäätöksen laatimisperiaatteita koskevien liitetietojen yhteydessä.

Tilinpäätöksen laatimisesta vastuussa olevien tahojen tulee arvioida toiminnan jatkuvuuteen liittyvät kysymykset aina tilinpäätöksen laatimisen yhteydessä erikseen. Esimerkiksi osakeyhtiölain (OYL 21.7.2006/624) 8:3 §:n mukaan tilinpäätös on laadittava kirjanpitolain säännöksiä noudattaen ja siten kirjanpitolain tilinpäätöksen laatimista koskevat säännökset ja periaatteet sitovat osakeyhtiön johtoa tilinpäätöstä

¹⁰ Ks. tästä Urpilainen 2020.

¹¹ Ks. Rasinaho 2019. Osakeyhtiön tilinpäätös malli 2019, kohta 4.3.2 Toiminnan jatkuvuuden periaate.

laadittaessa¹². Kansainvälisissä tilinpäätösstandardeissa on lisäksi erikseen määryksiä johdon velvoitteista arvion tekemiseen liittyen. IAS 1 sisältää vaatimuksen siitä, että johto tekee arvion yhteisön kyvystä jatkaa toimintaansa ja häiriötilanteissa esittää liitetiedoissa toiminnan jatkuvuuteen liittyvät epävarmuustekijät tai luopuu jatkuvuusperiaatteesta laskentaperiaatteena.¹³ Kirjanpitolaissa ei ole suoraan vastaavaa vaatimusta, mutta koska toiminnan jatkuvuuteen perustuva laskentaperuste on perustavanlaatuinen periaate tilinpäätöstä laadittaessa, tilinpäätöksen laatiminen itsessään edellyttää, että johto tekee arvion yhteisön kyvystä jatkaa toimintaansa, vaikkei kirjanpitolakiin sisälly tästä nimenomaista vaatimusta¹⁴.

Lainsäädäntö asettaa myös liitetietojen esittämiselle erilaisia vaatimuksia erikoisiin kirjanpitovelvollisiin liittyen.¹⁵ PMA 3:3 § edellyttää esimerkiksi myös pienyritysten esittävän liitetietona tiedot tilikauden päättymisen jälkeisistä olennaisista tapahtumista, jotka eivät ilmene muuten tilinpäätöksestä. Tilinpäätöstä laadittaessa pienyrityksenkin tulee näin ollen tarvittaessa sisällyttää tilinpäätökseensä arvio yrityksen kyvystä jatkaa toimintaansa, mikäli se on oikeiden ja riittävien tietojen antamisen kannalta tarpeen¹⁶. Myös mikroyrityksille arvion tekeminen on edellä esitettyjen perusteiden mukaisesti pakollista, mutta on katsottu, että kirjanpitolaki sinänsä ei edellytä liitetietojen esittämistä asiasta.¹⁷ Sinänsä PMA 3:3 §:n vaatimus olennaisten tilikauden päättymisen jälkeisten tapahtumien sekä niiden taloudellisen merkityksen esittämisestä on sama sekä pien- että mikroyritykselle. Tulkintaa voitaneen perustella mikroyritysten PMA 3.1:2 §:n suojasatama-säännöksellä, jonka perusteella mikroyritykset on vapautettu muun muassa toimintakertomuksen liitetietojen antamisesta. Pakollista liitetietojen esittäminen on pien- ja mikroyrityksille joka tapauksessa silloin, kun oletus toiminnan jatkuvuudesta ei sovellu ja tilinpäätös laaditaan realisointiperiaatetta noudattaen.

Toiminnan jatkuvuuden edellytysten olemassaolon arviointi ja tilinpäätöksen laatimisessa sovellettavan laskentaperiaatteen valinta kuuluvat tilinpäätöksen laatimista koskevan lainsäädännön perusteella yksiselitteisesti kirjanpitovelvollisen johdon tehtäväkenttään. Tilintarkastajan tulee puolestaan varmistua osana tilintarkastusta siitä, että johdon tekemä arviointi on tältä osin asianmukainen ja luotettava. ISA 570 -stan-

¹² KPL 3:7 §:n perusteella tilinpäätöksen allekirjoittavat yhteisössä hallitus ja toimitusjohtaja.

¹³ IAS 1, tilinpäätöksen esittäminen, kappaleet 25–26.

¹⁴ Ks. myös ISA 570, kohta 4 sekä Lilja & Rönkkö 2018, jossa pohditaan PMA:n suojasatama-säännöksen suhdetta ns. tilinpäätösdirektiivin (Euroopan parlamentin ja neuvoston direktiivi 2013/34/EU) vaatimukseen liitetietojen osalta. Kuten kirjoittajat toteavat, ”tilintarkastajan epäkiitolliseksi tehtäväksi saattaa jäädä tulkinnanvaraisen säännösten ja tilinpäätöksen laativan johdon omien näkemysten välissä tasapainoilu”.

¹⁵ Valtioneuvoston asetus pien- ja mikroyrityksen tilinpäätöksessä esitettävistä tiedoista (PMA) 1753/2015.

¹⁶ Ks. PMA 1:3.1 §

¹⁷ Rasinaho 2019. Osakeyhtiön tilinpäätösmalli, kohta 4.3.2 toiminnan jatkuvuuden periaate. Ks. myös PMA 1:3.2 §.

dardissa käsitellään tilintarkastajalla tilintarkastuksessa olevia velvollisuuksia, jotka liittyvät toiminnan jatkuvuuteen ja sen vaikutuksiin tilintarkastuskertomukseen. ISA 570 -standardin mukaisesti:

Tilintarkastaja on velvollinen hankkimaan tarpeellisen määrän tarkoitukseen soveltuvaa tilintarkastusevidenssiä ja tekemään johtopäätöksen siitä, onko johdon ollut asianmukaista käyttää toiminnan jatkuvuuteen perustuvaa laskentaperustetta tilinpäätöksen laatimisessa, sekä tekemään hankkimansa tilintarkastusevidenssin perusteella johtopäätöksen siitä, liiittykö yhteisön kykyyn jatkaa toimintaansa olennaista epävarmuutta.

Nämä velvollisuudet ovat olemassa, vaikka tilinpäätöksen laatimisessa sovellettava tilinpäätösnormisto ei sisältäisi nimenomaista vaatimusta siitä, että johto tekee erityisen arvion yhteisön kyvystä jatkaa toimintaansa.¹⁸

Kokonaisuudessaan ISA 570 -standardi asettaa tilintarkastajalle käytännössä kolme erillistä työvaihetta toiminnan jatkuvuuden arvioinnissa. Standardin mukaan tilintarkastajan tavoitteena on ensinnäkin hankkia tarpeellinen määrä tarkoitukseen soveltuvaa evidenssiä siitä, onko johdon ollut ylipäänsä asianmukaista käyttää toiminnan jatkuvuuteen perustuvaa laskentaperiaatetta. Toiseksi hankitun evidenssin perusteella tilintarkastajan tulee tehdä johtopäätös siitä, liiittykö yhteisön toiminnan jatkuvuuteen olennaista epävarmuutta, joka antaisi aihetta epäillä yhteisön kykyä jatkaa toimintaansa. Kolmanneksi hänen tulee raportoida asiasta ISA 570 -standardin mukaisesti. Mikäli johtopäätös on, että olennaista epävarmuutta esiintyy, tilintarkastajan tulee kiinnittää tilintarkastuskertomuksella lukijan huomio tilinpäätöksessä esitettäviin epävarmuutta koskeviin tietoihin tai mikäli tiedot eivät ole riittäviä, lausuntoa on mukautettava vastaavasti.

ISA 570 -standardin tavoitteet ovat periaatteessa hyvin selkeät, mutta luontaisten rajoitteiden vuoksi johtopäätösten tekemiseen liiitty usein tilintarkastajasta riippumatonta merkittävää epävarmuutta, jota ei ole mahdollista poistaa millään yleisen tason ohjeistuksella. ISA 570 -standardissa todetaankin, että tilintarkastajan kyky havaita olennaiset virheellisyydet on tavanomaista huonompi silloin, kun arvioinnin kohteena ovat tulevaisuuden tapahtumat tai olosuhteet, joiden seurauksena yhteisö ei mahdollisesti kykene jatkamaan toimintaansa. Toisin sanoen tilintarkastaja ei ole ennustaja eikä sellaista voida tilintarkastajalta odottaa tai edellyttää. ISA 570 -standardissa todetaankin, että vakiomuotoista lausuntoa ei voida pitää takeena yhteisön kyvystä jatkaa toimintaansa.¹⁹

Tilintarkastajan vastuuta koskevassa ratkaisussa KHO 583/2020 oli kysymys tilintarkastusstandardien oikeuslähdeopillisen luonteen lisäksi juuri tulevaisuuden

¹⁸ IFAC 2017: ISA 570, kohta 6. Johdon tekemän arvion arvioiminen kohdat 12–14.

¹⁹ Ks. IFAC 2017: ISA 570, kohta 7.

ennustamiseen liittyvien luontaisten rajoitteiden merkityksestä määrättäessä seuraamuksia jälkikäteen. Ratkaisusta ilmenee, että johdon tilinpäätösraportoinnin ja tilintarkastajan lausunnon asianmukaisuutta jälkikäteen arvioitaessa pois tulee sulkea jälkiviisauden mahdollisuus, eli arviointia ei voida tehdä sen perusteella mitä asioista on saatu tietää jälkikäteen. Arviointi tulee tehdä yksinomaan niiden tietojen perusteella, joita johdolla ja tilintarkastajalla oli ratkaisujen tekemisen hetkellä käytettävissään tai joita olisi ollut saatavilla asianmukaista huolellisuutta noudattaen. Vaatimukset lisäevidenssin hankkimisesta jäävät sisällöltään ontoiksi niissä tilanteissa, joissa mitään evidenssiä ei tilinpäätösraportoinnin hetkellä olisi ollut saatavilla. Myös tätä seikkaa on arvioitava korostuneesti tilintarkastushetken näkökulmasta eikä jälkiviisauden valossa.²⁰

ISA 570 -standardin mukaan johdon tulee ulottaa arvionsa toiminnan jatkuvuudesta 12 kuukauden päähän tilinpäätöksen laatimisesta. Jälkikäteen voidaan osoittaa yksiselitteisesti, osuiko johdon arvio toiminnan jatkuvuudesta oikeaan vai ei. Yhteisö joko on jatkanut toimintaansa 12 kuukauden ajan tai sitten ei. Tilintarkastajan raportointivaatimukseen sen sijaan näyttäisi sisältyvän myös kolmas vaihtoehto. ISA 570 -standardin mukaan tilintarkastajan tulee edellä esitetyllä tavalla kiinnittää lukijan huomiota tilinpäätöksen liitetiedoissa esitettäviin toiminnan jatkuvuutta koskeviin epävarmuustekijöihin silloin, kun oletus toiminnan jatkuvuudesta sinänsä on asianmukainen tilinpäätöksen laadintaperiaate, mutta toiminnan jatkuvuuteen sisältyy kuitenkin olennaista epävarmuutta, joka saattaa antaa aiheutta epäillä yhteisön kykyä jatkaa toimintaansa. Ja mikäli tilinpäätöksessä ei esitetä riittäviä tietoja olennaisesta epävarmuudesta, tilintarkastajan tulee antaa joko varauksen sisältävä lausunto tai kielteinen lausunto.

On sinänsä mahdollista, että tilintarkastetun yrityksen toiminta jatkuu, mutta toiminnan jatkuvuuteen on objektiivisesti arvioiden liittynyt epävarmuutta, jota tilintarkastaja ei kuitenkaan ole huomionnut raportoinnissaan. Mikäli epävarmuus on ollut havaittavissa tilintarkastushetken näkökulmasta, kyseessä on poikkeama siitä, miten tilintarkastus olisi pitänyt ISA 570 -standardin (ja muiden tilintarkastusta ohjaavien standardien) mukaan suorittaa. Koska toiminta on kuitenkin jatkunut, epävarmuutta ja tilintarkastajan velvollisuuksia koskevat arvioinnit ja johtopäätökset jäisivät näissä tilanteissa erittäin tulkinnanvaraisiksi. Miten määritetään ne objektiiviset kriteerit, joiden perusteella voidaan yksiselitteisesti osoittaa toiminnan jatkuvuuteen liittyneen sellaista olennaista epävarmuutta, josta olisi tullut raportoida, vaikka sinänsä myöhemmin toteutuneet tosiseikat puoltavat tilintarkastajan valitsemaa raportointitapaa?

Käytännössä ISA 570 -standardi on perusteltua ottaa arvioinnin kohteeksi ja vastuuperusteeksi vain niissä tilanteissa, joissa yrityksen toiminta ei ole vastoin odotuksia jatkunut. Muissa tilanteissa niin sanottu kolmas raportointivaihtoehto tulee kaiketi

²⁰ Ks. KHO 583/2020 ja Urpilainen 2020.

nähdä eräänlaisena tilintarkastajan vastuukysymysten ”varaventtiilinä” ja sidosryhmien tietotarpeiden turvaajana. Mikäli olennaisia toiminnan jatkuvuuteen liittyviä epävarmuustekijöitä ei ole tuotu riittävässä määrin esiin tilinpäätöksessä, standardit ohjaavat tilintarkastajaa raportoimaan kertomuksellaan puutteista jämäkästi, vaikka sinänsä oletusta toiminnan jatkuvuudesta on voitu vielä pitää asianmukaisena.²¹

Tilintarkastajan arviointimahdollisuudet ja arvioinnin lisäarvo

ISA 570 -standardin mukainen jatkuvuuden arviointi ja myös arvioinnin vastuukysymykset asettuvat oikeaan asiayhteyteen, kun tarkastellaan, millaista lisäarvoa tilintarkastajan tilintarkastuksen yhteydessä suorittama arviointi voi tuottaa sekä millaiset tosiasialliset arviointimahdollisuudet tilintarkastajalla tällöin on. Käytännön tilanteissa tilintarkastajan mahdollisuudet hankkia näyttöä voivat olla rajalliset. ISA 570 ohjaa hankkimaan asiakirjaevidenssiä aina kun mahdollista, mutta samalla standardissa todetaan, että esimerkiksi pk-yrityksessä ainoa evidenssi voi usein olla johdolta saatu kirjallinen vahvistus sitoutumisesta yhtiön rahoittamiseen. Esimerkiksi kassatilanteensa ja maksuvalmiutensa puolesta konkurssikypsän pk-yrityksen toiminnan jatkuvuus voi riippua pelkästään siitä, myöntääkö vakavarainen omistaja yhtiölleen rahoitusta vai ei. Jos omistaja ilmoittaa antavansa lisärahoitusta, tilintarkastajan on vaikea todentaa asiaa muuten kuin johdon kirjallisella vahvistusilmoituksella. Näissä tilanteissa kirjallisen vahvistusilmoituksen hankkiminen täytyy katsoa pääsääntöisesti riittäväksi toimenpiteeksi jo siitäkin syystä, että muuta näyttöä ei käytännössä ole saatavilla.

Tällöin tilintarkastajan vastuun piiriin ei kuulu se, jos omistaja muuttaa myöhemmin suunnitelmiaan, ei anna lisärahoitusta ja päästää yrityksen konkurssiin. Arviotavaksi voi jälkikäteen tietenkin tulla tilintarkastajan ja osapuolten tietoisuus suunnitelmista ja niiden muutoksista. Oliko johdolla tieto tilinpäätöksen laatimisen hetkellä, vai ovatko suunnitelmat muuttuneet myöhemmin? Onko tilinpäätöksessä ja tilintarkastajalle annettu tietoisesti virheellistä tietoa? Kuten todettu, on tärkeää, että johtopäätöksiä näistä asioista tehdään korostuneesti tilintarkastuksen suorittamishetkellä käytettävissä ja saatavissa olevien tietojen perusteella eikä jälkiviisauden valossa.

Tilintarkastajalla on sinänsä laaja velvollisuus hankkia lisäevidenssiä, ja tämä voikin synnyttää varsin helposti näköharhan, että arvioinnin kannalta merkityksellistä lisäevidenssiä olisi aina saatavilla. Yksi tapa poissulkea jälkiviisauden näkökulma on tarkastella sitä, mitä lisäevidenssiä tilintarkastaja olisi voinut hankkia ja mitkä

²¹ Ks. Suomen Tilintarkastajat ry. 2019 tilintarkastajan raportointi, kohta 2.6, Toiminnan jatkuvuuteen (*going concern*) liittyvät tilintarkastuskertomuksen mukautukset.

tosiasialliset mahdollisuudet tilintarkastajalla oli ennakoida tulevaisuuden tapahtumia. Tässä yhteydessä on huomionarvoista, että arviointia ei yleisesti ottaen voida perustaa sille olettamalle, että tilintarkastajalla olisi jotenkin olennaisesti paremmat edellytykset arvioida liiketoiminnan jatkamisedellytyksiä tai hankkia sitä koskevaa evidenssiä kuin yrityksen omistajilla ja toimivalla johdolla. Lisäksi tilintarkastajan mahdollisuudet ennakoida jatkamisedellytyksiä eivät ole välttämättä sen paremmat kuin yrityksen muillakaan sidosryhmillä, erityisesti silloin kun jatkamisedellytykset ovat keskeisesti sidoksissa johdon ja omistajien omiin toimenpiteisiin, esimerkiksi lisärahoituksen myöntämiseen.

Tilintarkastuksen merkitys ja lisäarvo perustuu keskeisesti luotettavan evidenssin hankkimiseen ja sen arviointiin. Jos merkityksellistä toiminnan jatkuvuuteen liittyvää evidenssiä on saatavilla, tilintarkastuksen yhteydessä hankittu evidenssi yhdistettynä tilintarkastajan asianmukaiseen arviointiin tuottaa tilinpäätöksen lukijalle lisäarvoa, koska tilinpäätöksen lukijan tietoon voi tulla raportoinnin kautta sellaista lisätietoa, jota tilinpäätöksen lukija ei ehkä saisi tietoonsa muualta ja joka ei ilmene tilinpäätökseltä jo sellaisenaan johdon tekemän oman arvion perusteella.²²

Tulevaisuutta ennakoitaessa joudutaan sitoutumaan yleensä johdon laatiin ennusteisiin ja laskelmiin, joiden toteutumiseen johdolla tai omistajilla voi olla keskeinen vaikutus tai ainakin heillä on pääsy kaikkeen siihen tietoon ja kenties enemmänkin kuin mitä tilintarkastajalla on käytettävissään. Silloin lisäevidenssin hankkiminen keskittyy pääasiassa siihen, onko johto tehnyt oman arvionsa liiketoiminnan jatkamisedellytyksistä asianmukaisesti, vai onko arvio esimerkiksi tehty puutteellisilla tiedoilla tai virheellisiin oletuksiin perustuen. Mikäli tilintarkastaja pitää johdon arviointia liian optimistisena tai muuten epäasianmukaisena, tilintarkastajan on vaadittava johtoa tekemään arvionsa huolellisemmin ja perusteltujen oletusten nojalla sekä esimerkiksi hankkimaan kirjallisia vahvistuksia rahoituksen saamisesta tai sen uudelleenjärjestelyistä, ostovelkojen maksuaikojen pidennyksistä tai esimerkiksi esisopimuksista tuleviin myyntitoimituksiin liittyen. On kuitenkin huomattava, että tilintarkastajan ei välttämättä ole mahdollista hankkia riippumatonta lisäevidenssiä, vaan tilintarkastaja voi omassa arvioinnissaan olla viime kädessä sidottu johdon tai rahoittajan ilmoittamiin tietoihin.

Entä onko olemassa sellaisia yritystoiminnan jatkamiseen liittyviä epävarmuustekijöitä, joiden voidaan katsoa olevan niin yleisesti (notorisesti) tiedossa, että ne eivät sellaisenaan kuulu tilintarkastajan raportointivelvollisuuden piiriin? Esimerkiksi COVID-19-tilanne on heikentänyt talouden näkymiä globaalisti ja Suomessa. Voi olla, että tämän täysin yleisesti tiedossa olevan seikan raportointi jokaisen yrityksen tilinpäätöksessä (yksittäisen yrityksen toimialasta ja näkymistä riippumatta) ei

²² Ks. Pajunen, Rautiainen & Saastamoinen 2019, jossa on tutkittu tilintarkastajien käsityksiä KAM-raportoinnin (*key audit matters*) hyödyistä. Kuten tarkastelu osoittaa, koettuun lisäarvoon vaikuttavat monet eri seikat.

juurikaan lisää tilinpäätöksen informaatioarvoa eikä tuota lisäarvoa tilinpäätöksen käyttäjille. Voidaankin kysyä, saattaako liiallinen ”varmuuden vuoksi” -raportointi tosiasiallisesti lisätä markkinoiden epävarmuutta, mikäli tilinpäätöksen lukijat eivät pysty erottamaan todellisia toiminnan jatkuvuuteen liittyviä riskitilanteita yleisestä tilinpäätös- ja tilintarkastuskertomusraportoinnista.

Olisiko tarvetta nykyistä nyansoidummille raportointimalleille?

Kuten edellä on esitetty, liiketoiminnan jatkamisen arviointiin liittyy erityistä epävarmuutta, koska kysymys on viime kädessä tulevaisuuden tapahtumien ennakoinnista ja koska käytettävissä oleva tilintarkastusevidenssi voi olla laadultaan ja määrältään rajallista. Tämä ilmenee yksiselitteisesti myös arviointia ohjaavasta ISA 570 -standardista, mutta kansainväliset tilintarkastusstandardit eivät tarjoa vastausta siihen, miten epävarmuus tulisi ottaa huomioon tilintarkastusraportoinnin konkreettisten muotojen ja käytäntöjen tasolla.

Voi olla, että juuri liiketoiminnan jatkamisedellytysten osalta nykyistä monipolvisemmat raportointimallit voisivat olla hyödyllisiä paitsi tilinpäätösinformaation käyttäjien, myös käytännön tilintarkastuksen sujuvuuden näkökulmasta. Raportointiin tarvittaisiin mahdollisuus myös epävarmuuksien esille tuomiseen, esimerkiksi lisätietona, mutta ilman suoranaista viittausta tilintarkastuksessa havaittuun ja tilinpäätöksestä ilmenevään olennaiseen epävarmuuteen, joka saattaa antaa aiheita epäillään yhteisön kykyä jatkaa toimintaansa. Silloin tilintarkastajan käytettävissä olevat vaihtoehdot ottaisivat paremmin huomioon liiketoiminnan jatkamisedellytysten arvioinnin erityisluonteen ja juuri siihen liittyvät epävarmuustekijät.²³

Lisätiedossa voitaisiin viitata tilinpäätöksen liitetietoihin, joissa olisi puolestaan tarkempi erittely liiketoiminnan jatkamisedellytysten arviointia koskevista epävarmuustekijöistä ja tarvittaessa jopa tilinpäätöstä täydentävää lisätietoa epävarmuustekijöistä, ilman että tilintarkastaja ottaisi varsinaisesti kantaa toiminnan jatkuvuuteen itsessään. Nykyisten tilintarkastusstandardien perusteella tilintarkastaja ei saa täydentää tilinpäätöstä kertomuksellaan, vaan lisätiedolla tulee aina viitata tilinpäätöksessä jo esitettyihin seikkoihin, ja mikäli toiminnan jatkuvuuteen liittyviä epävarmuustekijöitä ei ole tuotu esiin liitetiedoissa, tilintarkastajan tulee mukauttaa lausuntoaan.

²³ Raportoinnin yksityiskohtien vaikuttavuus riippuu viime kädessä siitä, miten tiedon käyttäjät toimivat ja reagoivat. Ks. esim. Bessell, Anandarajan & Umar 2003, jossa on tutkittu tilintarkastuskertomukselle sisältyvän *going concern* -lausuman vaikutusta siihen, miten yritykseen liittyvää riskiä arvioitiin.

Niissä tilanteissa, joissa yhtiön johto ei pidä toiminnan jatkuvuutta vaarantuneena, johto ei myöskään välttämättä ole halukas esittämään tai koe tarvetta esittää liitetiedoissakaan selvityksiä toiminnan jatkuvuuteen liittyen. Tilintarkastajan vaihtoehdoiksi jää tällöin joko vakiomuotoinen raportointi tai kertomuksen mukauttaminen. Voi olla, että joissakin tilanteissa sekä tilintarkastajan oikeusturvan että tilinpäätöksen lukijan edun turvaamiseksi joustavampi raportointivaihtoehto olisi tarkoituksenmukaisempi. Kyllä tai ei -valintatilanteessa jompikumpi vaihtoehto osoittautuu aina jälkikäteen oikeaksi ja toinen vääräksi. Tilintarkastaja ei ole ennustaja eikä tilintarkastusstandardien tulisi myöskään kaikissa tilanteissa pakottaa tilintarkastajaa tällaiseen valintatilanteeseen. Joustavammalla raportointikehikolla valintatilanne olisi vältettävissä ja tilintarkastaja voisi tuoda raportoinnissaan havaitsemansa epävarmuustekijät joustavammin esille olematta pakotettu ”lukitsemaan” kantansa toiminnan jatkuvuuden puolesta tai sitä vastaan.

On hyvä huomata, että tilintarkastaja ja johto eivät välttämättä näissä tilanteissa aina ole edes erimielisiä raportoinnin muodosta, vaan kyse voi olla myös siitä, mikälaista evidenssiä tulevaisuuden tapahtumista on ylipäättään saatavilla tilintarkastuksen hetkellä. Esimerkiksi Anttila-tapauksen yhteydessä tilintarkastajan näkemys toiminnan jatkuvuuden edellytyksistä oli yhtenevä johdon näkemyksen kanssa ja asianmukainen sillä hetkellä saatavilla olleiden tietojen valossa, vaikka lopulta arvio osoittautuikin vääräksi. Joustavammalla raportointimahdollisuudella tilintarkastaja olisi voinut esimerkiksi todeta olevansa johdon kanssa samaa mieltä toiminnan jatkuvuuden edellytyksistä, mikäli yhtiö saa ja ottaa vastaan lisärahoitusta johdon ilmoittamalla tavalla. Tällöin tilintarkastajalla olisi myös ollut parempi mahdollisuus osua oikeaan raportoinnissaan verrattuna tilanteeseen, jossa hänen olisi pitänyt arvata johdon muuttavan myöhemmin suunnitelmiaan. Jälkikäteen arvioiden tällainen raportointimahdollisuus olisi voinut olla hyödyllinen sekä tilintarkastajan oikeusturvan että sidosryhmien tietotarpeiden kannalta.

Mikroyritysten osalta olisi lisäksi syytä tarkentaa, missä tilanteissa tilintarkastajan pitää tai hän voi vaatia mikroyritystä esittämään toiminnan jatkuvuutta koskevia liitetietoja suoja-satamasäännöksestä riippumatta tai miten toimitaan, jos mikroyrityksen tilinpäätös on kirjanpitolain mukainen, mutta näkyvissä on olennaisia toiminnan jatkuvuuteen liittyviä epävarmuustekijöitä: voiko tilintarkastaja antaa varauman sisältävän lausunnon tai kielteisen lausunnon mikroyritykselle, jos se ei anna tilinpäätöksessään tietoja toiminnan jatkuvuuteen liittyvistä epävarmuustekijöistä?²⁴ Toisin

²⁴ Ks. tilintarkastajan raportointi, kohta 2.6.5, jossa todetaan, että ISA 570 standardin periaatteet soveltuvat täysimääräisesti myös mikroyrityksen tilintarkastuksessa toiminnan jatkuvuuden arviointiin. Vrt. Rasinaho 2019, Osakeyhtiön tilinpäätösmalli, kohta 4.3.2 toiminnan jatkuvuuden periaate, jossa todetaan, että ”mikroyritykset on vapautettu ns. suojasatamasäännöksen (PMA 1:3.2) nojalla muiden kuin pien- ja mikroyrityksien erikseen mainittujen liitetietojen esittämisestä. Mikroyritystenkin tilinpäätökseen merkittyjen tietojen on oltava todenmukaisia, mutta tapauskohtaisten lisätietojen antamiseen ei suojasatamasäännöksen vuoksi ole velvoitetta.”

sanoen mikroyritysten kohdalla kysymys kirjanpitolain ja tilintarkastusstandardien suhteesta aiheuttaa omat tulkintaongelmansa.²⁵ Epäselvyyksien välttämiseksi niihin olisi ehkä aiheellista kiinnittää enemmän huomiota myös Suomen kansallista tilinpäätös- ja tilintarkastuskäytäntöä ohjaavassa kommentaarikirjallisuudessa sekä tilintarkastusalan sisäisissä ohjeistuksissa.

Kokoavia näkökohtia

Keväällä 2020 Suomen tilintarkastusala antoi COVID-19-tilanteen takia tarkennettua sisäistä ohjeistusta liiketoiminnan jatkamisedellytysten arvioinnista, ja poikkeus-tilanne aktivoi muutenkin tätä aihepiiriä koskevaa ammatillista keskustelua, jota vauhditti myös helmikuussa 2020 julkaistu, tilintarkastusvalvontaa koskeva ratkaisu KHO 583/2020. Aihepiiri on koronapandemiatilanteen yhä jatkuessa esillä huomattavasti useamman yrityksen tilintarkastuksessa kuin mitä se olisi talouden normaali-tilanteessa. Aihepiirin kiinnostavuus ja ajankohtaisuus Suomessa ei kuitenkaan riipu pelkästään koronatilanteesta.

Kysymys tilintarkastettavan yrityksen jatkamisedellytyksistä ei aiheuta epävarmuutta tai konkretisoidu lähemmän selvittelyn kohteeksi läheskään jokaisessa tilintarkastuksessa, mutta silloin kun näin tapahtuu, kysymys on tilintarkastuksen tavoitteiden kannalta hyvin perustava. Lääketieteen diagnostiikkaan rinnastaen: onko nähtävissä, että potilas piakkoin kuolee? Tässä mielessä kysymys ei ole pelkästään yhdestä laadukkaasti toteutetun tilintarkastuksen välivaiheesta, vaan tärkeästä erityiskysymyksestä, joka linkittyy tilintarkastuksen tavoitteisiin, tilintarkastajan velvollisuuksiin sekä kansainvälisiin tilintarkastusstandardeihin. Arviointiin liittyy huomattavaa epävarmuutta ja asian luonteen takia tilintarkastajan ilmaisemalla kannalla voi olla merkittäviä vaikutuksia yrityksen sidosryhmien käyttäytymiseen.

Edellä aihepiiriä on tarkasteltu erityisesti Suomen tilintarkastussääntelyn viitekehityksessä. Tarkastelu osoitti, että kansainvälisten tilintarkastusstandardien merkitystä ei voida luonnehtia suoraviivaisella jaotellulla sitova/ei-sitova, vaan vaikutussuhteet ovat tätä moniulotteisempia. Kuten ratkaisu KHO 583/2020 osaltaan ilmentää, kansainvälisistä tilintarkastusstandardeista ei saada suoraan vastauksia siihen, miten tilintarkastajan oikeudellista vastuuta on arvioitava, vaan tätä varten tilintarkastusstandardeja on tulkittava kansallisen oikeussuojajärjestelmän kantavien periaatteiden valossa. Edellä on tuotu esiin, että liiketoiminnan jatkuvuuden erityispiirteet ja käytännön epävarmuustekijät saattaisivat tulla paremmin huomioiduksi nykyistä nyansoiduimmalla raportoinnilla.

²⁵ Tulkintaongelmat juontuvat osaltaan siitä, että ISA-standardit on laadittu ensisijaisesti suur-yritysten tilintarkastusta varten ja ne eivät kaikilta osin sovellu yhtä hyvin pienempien yritysten tilintarkastukseen. Ks. Ruohonen 2020, 76.

Lähteet

- Bengtsson, E. 2011. Repoliticalization of accounting standard setting – The IASB, the EU and the global financial crisis. *Critical Perspectives on Accounting* 22, 567–580.
- Bessel, M., Anandarajan, A. & Umar, A. 2003. Information content, audit reports and going-concern: an Australian study. *Accounting and Finance* 43, 261–282.
- Carson, E., Fargher, N., Geiger, M., Lennox, C., Raghunandan, K. & Willekens, M. 2013. Audit Reporting for Going-Concern Uncertainty: A Research Synthesis. *Auditing: A Journal of Practice & Theory* 32, 353–384.
- Hossain, M., Raghunandan, K. & Rama, D. 2020. Abnormal disclosure tone and going concern modified audit reports. *Journal of Accounting and Public Policy* 39, 106764.
- Kaplan, S. & Williams, D. 2013. Do Going Concern Audit Reports Protect Auditors from Litigation? A Simultaneous Equations Approach. *The Accounting Review* 88, 199–232.
- Kausar, A. & Lennox, C. 2017. Balance sheet conservatism and audit reporting conservatism. *Journal of Business Finance & Accounting* 44, 897–924.
- Kusano, M. & Sanada, M. 2019. Crisis and organizational change: IASB's response to the financial crisis. *Journal of Accounting & Organizational Change* 15(2), 278–301.
- Lilja, M. & Rönkkö, J. 2018. Mikro- ja pienyrityksen tilinpäätös – kokemuksia ja pohdintaa uusien säännösten soveltamisesta. *Tilisanomat* 1/2018.
- Menon, K. & Williams, D. 2010. Investor Reaction to Going Concern Audit Reports. *The Accounting Review* 85, 2075–2105.
- Pajunen, K., Rautiainen, A. & Saastamoinen, J. 2019. Paraneeko tilintarkastuksen laatu keskeisten seikkojen raportoinnilla tilintarkastuskertomuksessa? Teoksessa Kihn, L.A., Oulasvirta, L., Ruuhonen, J., Rönkkö, J. & Wacker, J. (toim.) *Talous, sääntely, ohjaus – tarkastuksen ja valvonnan ajankohtaiskysymyksiä*. Tampere: Tampere University Press, 77–93.
- Raunio, M. & Karjalainen, J. 2018. *Siirtohinnoittelu*. Helsinki: Alma Talent.
- Rasinaho, K. 2019. *Osakeyhtiön tilinpäätösmalli*. Helsinki: ST-Akatemia Oy.
- Ruuhonen, J. 2020. *Tilintarkastaja osakeyhtiön hallinnon tarkastajana*. Helsinki: Alma Talent.
- Suomen Tilintarkastajat ry. 2019. Tilintarkastajan raportointi. Helsinki: ST-Akatemia Oy.
- Suomen Tilintarkastajat ry. 2020. Suositus, COVID-19-pandemian vaikutuksista päättyneiden tilikausien tilinpäätöksiin (FAS) – ”tilikauden jälkeiset tapahtumat”. Verkkoartikkeli. <https://tilintarkastajat.fi/artikkelit/covid-19-pandemia-ja-paattyneiden-tilikausien-tilinpaatokset-fas/>
- Torkkel, T. 2020. Kansainvälisen tilinpäätöskäytännön vaikutuksesta kirjanpito- ja verolainsäädännön tulkintaan. *Verotus* 3/2020, 304–316.
- Urpilainen, M. 2020. Tilintarkastuslautakunnan KHT-tilintarkastajalle antaman varoituksen poistaminen – KHO 583/2020. Edilex Lakikirjasto.

Säädökset

Kirjanpitolaki 1336/1997

Laki verotusmenettelystä 1558/1995

Tilintarkastuslaki 1141/2015

Valtioneuvoston asetus pien- ja mikroyrityksen tilinpäätöksessä esitettävistä tiedoista (PMA) 1753/2015

Oikeustapaukset

KHO 583/2020